

An VIERSTRAETE
Aspirant N.F.W.O.
Rijksuniversiteit Gent

**DE LITERATUUR OVER
ROMAN OM ETT BROTT VAN MAJ SJÖWALL EN PER WAHLÖÖ
EEN GEANNOTEERDE BIBLIOGRAFIE**

De bedoeling van dit artikel is een zo volledig mogelijk overzicht te geven van wat er bestaat aan uitvoerige artikels die de tiendelige misdaadserie van Maj Sjöwall en Per Wahlöö (hierna: S&W) of één aspect daarvan behandelen.

Interviews met de auteur(s), recensies van één of enkele delen van hun werk, zelfs korte besprekingen van de hele serie, zijn hier buiten beschouwing gelaten. Voor interviews en recensies in het Deens, Zweeds en Noors wordt verwezen naar de zeer uitgebreide bibliografie in Søholm (1976).

De artikels zijn op de auteursnaam(en) alfabetisch gerangschikt. Wel wordt de enige in boekvorm gepubliceerde studie over S&W's oeuvre eerst behandeld.

SØHOLM (1976) is inderdaad de enige uitvoerige studie over *Roman om ett brott*. Zoals de ondertitel van het werk ('Sjöwall & Wahlöö's vaerk og virkelighed') aangeeft, is een groot deel van Søholms onderzoek gericht op de studie van het werkelijkheidsgehalte van S&W's serie. Daartoe heeft Søholm een schat aan informatie verzameld over de Zweedse en voor zover dit relevantie had ook over de Deense maatschappelijke realiteit van die tijd. Een uitstekende illustratie daarvan vormt hoofdstuk VII (128-145) dat de evolutie van het politiewesen in Zweden, vooral na 1965, beschrijft.

Søholm besteedt echter ook veel aandacht aan het literaire aspect van de serie. Hij bespreekt niet alleen uitvoerig - structureel én inhoudelijk - de eerste en de laatste roman van *Roman om ett brott* (29-48 en 210-269), maar ook verscheidene aspecten van de hele serie, zoals tijd en ruimte, vertelinstantie, stijl (270-300), de evolutie van de belangrijkste personages (69-103) en zelfs de vertaling in het Deens (300-303) en de receptie van S&W's oeuvre door de Zweedse en Deense pers (303-314). Natuurlijk wordt ook het kritische maatschappijbeeld dat de serie steeds sterker gaat kenmerken grondig onderzocht (146-209). Hoewel de achtergrondinformatie over het genre waartoe S&W's werk behoort slechts minimaal is, is Søholm (1976) (o.a. ook door de

zeer uitvoerige bibliografie) een onmisbaar werk bij de studie van *Roman om ett brott*.

BENSTOCK (1983) is één van de vele auteurs die niet beseffen dat op een vijftiental bladzijden weinig zinnigs verteld kan worden over een serie van meer dan tweeduizend pagina's als men zich niet beperkt tot één of enkele aspecten of opvallende tendensen van die serie. Zijn artikel is dan ook een heterogene verzameling constateringen die weinig nieuws vertellen. Behalve enkele veel te algemene opmerkingen over de rol van sensationeel geweld (190), humor (190) en incompetente politieagenten (190-191) en een soort van resumé van de serie (196-203), bevat dit artikel echter ook twee interessantere stukken, nl. over de psychologische en sociale evolutie van de hoofdpersoon (o.a. 193-195 en 203-204) en over de steeds sterker wordende maatschappijkritische tendens van de serie (205-208).

BERNAERS' artikel (1985) is heel wat helderder dan dat van Benstock (1983). Bernaers geeft ook telkens duidelijk aan wat hij wil onderzoeken. Na een korte inleiding over het tijdsbeeld (de jaren zestig, de periode waarin S&W's werk is ontstaan) formuleert de auteur explicet waarover zijn studie zal gaan: hij wil "de technische en literaire ingrepen die het tijdsgebonden karakter doen overstijgen" (1985 : 122) onderzoeken, alsook de manier waarop S&W "hun analyse van de misdaad als symptoom van een bedorven maatschappij" (122) hebben weten te realiseren. Hiertoe onderzoekt hij de interne organisatie van hun werken (spanning, focalisatie, macrostructuren, ...) (123-127) en voert een functionele (rol en evolutie van de belangrijkste personages; 127-129), een stilistische (129-133) en een thematische analyse (met nadruk op de evolutie van de serie) (133-136) uit.

BROBERG (1972) bespreekt eerst de verschillende tendensen die binnen het genre bij welke tradities S&W hebben aangeknoopt evenals waartegen ze zich hebben verzet (131-133). Tegen die achtergrond toont Broberg dan aan waarin S&W vernieuwend hebben gewerkt (134-135). In een artikel van slechts enkele bladzijden moet dit alles natuurlijk op een oppervlakkige manier gebeuren. Toch schept Broberg inzicht in een aantal belangrijke evolutielijnen van het genre.

BUTT (1978a) brengt eerst een overzicht van de "Versuchen (...) das populäre Genre Kriminalroman als Vehikel für eine Botschaft zu benutzen" (357). S&W's werk verbindt hij dan met "die allgemeine Politisierung der Literatur in den letzten zehn Jahren" (358). Daarna onderzoekt hij de wijze waarop de serie is

geëvolueerd. Daartoe verdeelt hij die in vier groepen en bespreekt van elke groep het soort van misdaad dat erin voorkomt en de rol die slachtoffer, dader en politie erin spelen (360-365).

BUTT (1978b) is een diepgaande studie van S&W's werk. De informatie over het genre in het algemeen is hier dan ook uitgebreider en meer gefundeerd (1978b: 37-41) dan in het bovengenoemde artikel. De intenties die S&W met hun werk hadden, worden nader belicht (zie ook: Wahlöö 1967), alsook de manier waarop ze die stap voor stap ten uitvoer hebben gebracht (44-53). Ten slotte geeft Butt ook nog een overzicht van de navolging die S&W in Scandinavië hebben gekend (53-56).

DOVE (1982) gebruikt het werk van S&W niet alleen in de loop van heel zijn studie om er allerlei karakteristieken van "the police procedural"¹ mee te illustreren (75,81,121,156,...), hij wijdt bovendien ook een apart hoofdstuk aan S&W's misdaadromans (217-224). In dit hoofdstuk wordt het maatschappijbeeld van de serie met de realiteit vergeleken (218-220) en worden de belangrijkste figuren uit het politiekorps besproken (220-223).

Het artikel van HENRIKSEN en SØRENSEN (1976) tracht aan te tonen hoe S&W er met hun tiendelige serie zijn in geslaagd "en omfattende politisk fornyelse af genren" (110) teweeg te brengen. Daartoe geven Henriksen en Sørensen eerst een overzicht van de kenmerken van het genre en laten die dan contrasteren met de karakteristieken van *Roman om ett brott* (110-115). Hierbij vergelijken ze echter de traditionele puzzelroman met S&W's werk, wat weinig zinvol is, omdat het genre tussen de puzzelroman en S&W's werk reeds een hele reeks veranderingen had ondergaan. Het is eenvoudig om de verschillen weer te geven die tussen de vroegste en de meest recente uitingen van een genre bestaan, maar dit zegt niets over DIE aspecten waarin de recente werken vernieuwend hebben gewerkt. Daarvoor is een vergelijking met de er direct aan voorafgaande tendensen noodzakelijk. Behalve de bijna traditioneel te noemen beschrijving van de geleidelijk sterker wordende maatschappijkritiek (126-133) en van de belangrijkste personages en hun evolutie² (133-137), bevat dit artikel ook nog een diepgaand onderzoek naar de structuur en naar het spanningsverloop in het bijzonder van *Roman om ett brott* (116-126).

VAN HEZEWIJK (1981) brengt nog maar eens³ een indeling van de serie in een aantal (hier drie) bij elkaar behorende delen. Aan de hand van een besprekking van die elementen die aan elk van de drie gedeeltes een eigen cachet geven, wordt ook de evolutie die zich binnen de serie voltrekt, getoond (49-

53). Interessant is echter dat de auteur deze evolutie verbindt met de evolutie die de criminologie tijdens de voorbije eeuw heeft doorgemaakt (van individualistische naar maatschappelijke verklaringen; 53-55) én met de veranderingen van de denkbeelden omrent criminaliteit en samenleving tijdens de laatste honderd vijftig jaar (55-59).

LYSANDERS artikel (1976) is weinig wetenschappelijk, maar wordt vaak geciteerd en kan daarom niet onbesproken blijven. Na een algemene, nogal onnauwkeurige uiteenzetting over populaire literatuur en massacultuur (74-75), probeert Lysander S&W's "steg från den etablerade skönlitteraturen till masskulturen" (77) en de daarmee gepaard gaande vervlakking op stilstisch niveau aan te tonen. Die vervlakking manifesteert zich, volgens Lysander, in het feit dat "likartade händelser uttrycks på ett likartat sätt, att likartade problem får utspelas i likartade situationer" (77). Dat dit ook in S&W's werk het geval is, wil Lysander bewijzen aan de hand van zes citaten waarin telkens een naakte vrouw wordt beschreven (80-81). Dat de beschrijving van de naaktheid van een vrouw zich ook in de meeste literaire romans tot een beschrijving van borsten, tepels, pubis, heupen en dijen zal beperken, schijnt Lysander niet te beseffen⁴. Integendeel, die zes - dan nog onvolledig geciteerde⁵ - vrouwenportretten vormen voor Lysander het bewijs van "den mekaniska reduktionen av kvinnor till att i det stora hela mest karaktäriseras av bröstvårtornas form och färg" (81). Dat dit een erg grove, foutieve generalisering is, ligt voor de hand: over het beeld van de vrouw in een werk waarin verscheidene tientallen vrouwen alle mogelijke rollen spelen, kan men niets zinnigs zeggen aan de hand van slechts zes korte citaten! Lysander heeft in het algemeen toch een negatieve kijk op de mogelijke rol van vrouwen in S&W's werk: "kvinnorna (...) är (...) ett hot mot själva frihetsdrömmen. Hemmet och kvinnorna står till sist samman med nederlaget" (82). Dit geldt inderdaad voor Martin Beck, zolang als hij nog bij zijn vrouw woont, maar niet meer voor Beck in de laatste delen van de serie, en zeker niet voor de vele gelukkig getrouwde politieagenten die in S&W's werk voorkomen. Lysanders artikel is eigenlijk niet veel meer den een aaneenrijging van de meest vreemdsoortige opvattingen.

MAXFIELD (1982) bespreekt, zoals de titel aangeeft "the collective detective hero" in S&W's werk, meer bepaald de manier waarop het team met Martin als leidende figuur functioneert. De rol van elk van de leden van dit team, hun onderlinge verhoudingen, hun opvatting van de taak van de politie, hun manier van samenwerken én hun problemen; dit alles komt in dit artikel aan bod.

In een aan S&W gewijd nummer van *Litteratur och samhälle* (1974, nr. 7) voert NIELSEN - met S&W's serie als uitgangspunt - "en genrekritisk undersøgelse" (zoals de ondertitel van dit nummer luidt) uit. Eerst tracht hij, vanuit sociologisch oogpunt, de plaats van het genre ten opzichte van wat hij "finlitteratur" en "triviallitteratur" (9-12) noemt, te bepalen. Daarna volgt een kort historisch overzicht van het genre, waarbij elk stadium wordt vergeleken met het werk van S&W in het algemeen (12-18) en met *Mannen som gick upp i rök*⁶ in het bijzonder (18-21). Het theoretisch deel wordt afgesloten met een onderzoek vanuit communicatietheoretisch oogpunt naar "fortæller og modtager" in *Roman om ett brott* (22-27). Daarna volgt een toepassing van dit alles in de vorm van een uitvoerige analyse van *Det slutna rummet*⁷ (28-34).

OHLIN (1983) onderzoekt de redenen van S&W's internationaal succes en gaat daarna dieper in op één ervan, namelijk "their <S&W's> blistering critique of the modern welfare society" (116). Hij bestudeert echter niet alleen de sociale kritiek, maar onderzoekt ook welke positieve waarden S&W in hun werk verdedigen (119-121).

PEGLAU (1984) is een soort van initiatie-artikel tot S&W en hun werk: na een korte biografische schets, wordt de serie en haar kritische intenties belicht, evenals het type van misdaad dat in de verschillende delen voorkomt. Peglaus artikel is informatief, maar het blijft een typisch artikel uit een lexicon, met alle beperkingen van dien.

RØNNING (1976) vergelijkt het werk van David Torjussen, Ed McBain en S&W en belicht op die manier de kwaliteiten van S&W's werk eens vanuit een andere hoek.

VIERSTRAETE (1983) is een uitvoerig onderzoek naar het beeld van de vrouw in *Roman om ett brott*. De vrouwelijke personages worden ingedeeld in zes groepen volgens hun functie in het verhaal. Elke groep wordt verder nog in "flat" en "round characters" opgesplitst. Behalve de uiteenzetting van wat een "flat/round character" is (7-10), is de theoretische basis (over het genre en zijn eventuele literariteit en die van S&W's werk in het bijzonder) zwak (10-18). Wel slaagt de auteur erin met behulp van een minutieuze studie van de vrouwelijke personages (19-175) te bewijzen dat *Roman om ett brott* een cyclus is met literaire waarde waarin het maatschappijkritische aspect met het vorderen van de serie steeds sterker wordt.

VIERSTRAETE (1988) brengt een kort overzicht van de evolutie van het beeld van de vrouw in de misdaadroman. Met behulp van deze achtergrondinformatie wordt dan aangetoond dat de vrouwelijke personages in de betere maatschappijkritische misdaadromans op een andere manier worden getekend. Dit wordt dan geïllustreerd met een analyse van een aantal vrouwelijke personages uit de werken van S&W, Richard Hey en Ton de Vreede.

WILLIAMS (1980) probeert aan te tonen dat S&W de plot van hun romans intact weten te houden, ook wanneer het maatschappijkritische aspect steeds sterker wordt. De kritiek in S&W's werk wordt volgens Williams wel vaak "unrealistic and distracting" (124).

De secundaire literatuur over *Roman om ett brott* is uitgebreid, zeker als men in aanmerking neemt dat misdaadromans doorgaans minder worden besproken en bestudeerd. De zwakke kant van veel van de hierboven genoemde artikels is echter dat ze te algemeen, te oppervlakkig blijven. Te weinig auteurs beperken zich immers tot onderzoek naar één enkel aspect van de serie wat nochtans noodzakelijk is als men binnen het kader van een artikel van vaak slechts enkele bladzijden lang iets interessants wil brengen.

NOTEN

1. Met "police procedural" worden misdaadromans bedoeld waarin het onderzoek naar de misda(a)d(en) door een team van agenten en met behulp van de gebruikelijke politieke methodes en technieken wordt uitgevoerd.
2. Zie ook het artikel van Lundin (1973) dat helemaal hieraan is gewijd. Opvallend is dat niet alle auteurs dezelfde personages uitziezen om te bespreken (Martin Beck en Lennart Kollberg zijn er altijd bij, Gunvald Larsson meestal, Rhea Nielsen, Åsa Torell; Einar Rönn e.a. slechts af en toe).
3. Dit doen bij voorbeeld ook Blom (1977 : 334) en Houe (1976 : 3-8).
4. Een meer gedetailleerde weerlegging van Lysanders opvattingen geeft Vierstraete (1983, 114-116).
5. Lysander knipt telkens één tot vier zinnen uit een langere beschrijving. Zo is bij voorbeeld de totale beschrijving van Roseanna (Lysanders eerste citaat), niet vier, maar elf zinnen lang (S&W, Roseanna, Stockholm, 1982, 7). Bovendien zijn de door Lysander geciteerde beschrijvingen uit hun verband gerukt: het eerste citaat bij voorbeeld komt uit een beschrijving van een uit het kanaal opgevist naakt vrouwelijk; het laatste is een deel van een beschrijving van een politieagent waarmee Martin een kortstondige verhouding heeft. Dit zijn helemaal geen "likartade situationer"!
6. Dit is het tweede deel van *Roman om ett brott* (verschenen in 1966).
7. Het achtste deel van de serie (1972).

BIBLIOGRAFIE

- BENSTOCK, Bernard
 1983 'The Education of Martin Beck' In: B. Benstock (Ed.) (1983), *Essays on Detective Fiction*. London/Basingstoke, MacMillan Press, 189-208.
- BERNAERS, Hugo
 1985 'Sjöwall & Wahlöö: Het aureool geveld. Schrijven als een ambt dat afstompt'. *Restant. Tijdschrift voor Recente Semiotische Teorievorming en de Analyse van Teksten*, nr. 2, 121-136.
- BLOM, K. Arne
 1977 'Polis! Polis!' In: Dilys Winn (Ed.) (1977), *Murder Ink. The Mystery Reader's Companion*. New York, Workman Publishing, 334 -335.
- BROBERG, Jan
 1972 'Polisrapport och samhällsreportage' In: J. Broberg (1972), *Mordisk familjebok*. Uddevalla/Göteborg, 131 - 136.
- BUTT, Wolfgang
 1978a 'Vom Polizeiroman zum Anti-Polizeiroman. Zu den Kriminalromanen von Maj Sjöwall und Per Wahlöö' *Akzente. Zeitschrift für Dichtung*, 357-366.
 1978b 'Der Wohlfahrtsstaat und seine Mörder. Zum "Roman über ein Verbrechen" von Maj Sjöwall und Per Wahlöö' In: D. Brennecke (Hrsg.) *Aspekte der Skandinavischen Gegenwartsliteratur*. Heidelberg, Carl Winter, 37-56 (Skandinavistische Arbeiten 4).
- DOVE, George N.
 1982 *The Police Procedural*. Bowling Green, Ohio, Bowling Green University Popular Press.
- HENRIKSEN, Morten & Jan Sand SØRENSEN
 1976 'Ideologi og genre. Om Maj Sjöwall og Per Wahlöös kriminalromaner' *Kritik* nr. 37, 109 -137.
- HEZEWIJK, René van
 1981 'De criminologie van Sjöwall en Wahlöö'. *De Revisor* nr. 6, 46-59.
- HOUE, Poul
 1976 *Maj Sjöwall og Per Wahlöö. En bogliste fra biblioteket*. (Forfatter-introduktion 1975/76, 12).
- LUNDIN, Bo
 1973 'Maj Sjöwalls och Per Wahlöös Martin Beck' In: B. Lundin (1973), *Spårhundarna. Berömda detektiver i närbild*. Stockholm, Rabén & Sjögren, 30-38.
- LYSANDER, Per
 1976 'Sjöwall/Wahlöö och den svenska kulturindustrin bland hundar, kvinnor och tjänstemän' *Ord och Bild* 1976-2, 74-83.
- MAXFIELD, James F.
 1982 'The Collective Detective Hero: The Police Novels of Maj Sjöwall and Per Wahlöö'. *Clues. A Journal of Detection* nr. 1, 70-79.
- NIELSEN, Niels Mors
 1974 'Maj Sjöwall og Per Wahlöös "romaner om brott". En genrekritisk undersøgelse'. *Litteratur och Samhälle* nr. 7, 1-37.

- OHLIN, Peter
 1983 The Ideology of the Martin Beck Novels' In: E.W. Laine (Ed.) *Scandinavian - Canadian Studies*. A Selection from the Papers Presented at the first Annual Meeting held at Ottawa 1982. Ottawa, 115-122. (Association for the Advancement of Scandinavian Studies in Canada)
- PEGLAU, Günter
 1984 'Maj Sjöwall/Per Wahlöö.' In: H.L. Arnold (Hrsg.) *Kritisches Lexikon zur Fremdsprachigen Gegenwartsliteratur*. München, Band II, 1-1
- RØNNING, Helge
 1976 'Kritikk eller tilpasning? Om David Torjussens forfatterskap i lys av politiromanen som genre'. *Basar* nr. 1, 68-73.
- SØHOLM, Ejgil
 1976 "Roman om en forbrydelse" - *Sjöwall/Wahlöö's værk og virkelighed*. Viborg, Spektrum.
- VIERSTRAETE, An
 1983 'Kvinnobilden i Maj Sjöwalls och Per Wahlöös "Roman om ett brott"'. (Ongepubliceerde scriptie).
 1988 'Het beeld van de vrouw in demaatschappijkritische misdaadroman. Een illustratie aande hand van de werken van Maj Sjöwall/Per Wahlöö, Richard Hey en Ton de Vreede'. *Studia Germanica Gandensia* nr. 13.
- WAHLÖÖ, Per
 1967 'Grisen är ett gåtfullt djur'. In: *Tryckpunkter. 23 svenska författare i egen sak*. Stockholm, Pan/Norstedts, 174-181.
- WILLIAMS, Thomas E.
 1980 'Martin Beck. The Swedish Version of Barney Miller Without the Canned Laughter'. *Clues. A Journal of Detection* nr. 1, 123-128.

Birte Carlé (Rijksuniversiteit Groningen)

JOMFRU-FORTÆLLINGER FRA FRANKERRIGET OG BURGUND I VADSTENA-KLOSTRET

Et af Linköping biblioteks formemste pergamenthåndskrifter er Link.70.b, tidligere Linköping XXXIX, det såkaldte *Linköping-legendarium*. Det er skrevet i Vadstena kloster i begyndelsen af 1500-tallet; de store og tydelige bogstaver er prentet med sort og rødt, initialer og marginalornamenter er farvelagt i blåt og guld.¹⁾

Håndskriften indholder bl.a. oversættelser af nogle fortællinger fra den frankisk-burgundiske tradition om hellige kvinder. Herved er det et væsentligt bidrag til den samlede skandinaviske overlevering af jomfru-fortællinger, der for den ældre dels vedkommende er rigest repræsenteret inden for den norrøne tradition.

Af samlingens ti små legender om kristne jomfruer - nemlig om Amalberga, Joleyda, Otilia, Rachel, Elisabeth, Phara, Thecla og Felicula - vælger jeg her to ud: fortællingen om Joleyda, og den om Phara, eller Burgundofara som hun ofte kaldes i den latinske tradition. Begge fortællingerne handler om en pige der lever, eller søger at leve, efter sit jomfruløfte, mens hun bor i forældrehjemmet, altså i det der kaldes et frit sanktimonialium. Analysen af fortællingerne vil føre ind i den historiske baggrund for jomfru-tilværelsen, nemlig institutionen af indviede jomfruer, *virgines consecratae* eller *virgines sacrae*. Denne institution - og dens liturgi - har sin egen historie, og den kaster igen lys på den historiske udvikling af genren jomfru-fortælling.

- Fortællingen om Joleyda findes i Link.70.b fol.25 r-v, den om Phara fol.30 r-v. Begge fortællingerne hører formentlig til den samling af *the hælga jomfrwr hystorias oc hælga manna som war kåre fadher, her nigils rawaldi wændhe aff latino oc oppa swænsko i sinne ythersta sywdom sot ...* - den formulering hvormed stoffet introduceres i overskriften til den første fortælling.²⁾
- Om Nicolaus Ragvaldi kan man i Vadstenaklostrets *diarium* læse, at han blev munk og præst i klostret 1476, og at han døde sammesteds i 1514 efter 38 års tro tjeneste.³⁾

Det er ikke altid så let at indkredse et forlæg for en legendeoversættelse. For Joleyda-fortællingens vedkommende er man imidlertid hjulpet af oversætteren selv, der indleder historien således: "En værdig doktor Thomas fra Brabant skriver til efterkommernes påmindelse, hvorledes før i tiden højbårne jomfruer trætede efter et liv i kyskhed." Hermed henviser han læseren til Thomas af Cantimpré's værk om bierne, *Liber de apibus*, som Thomas skrev omkring midten af 1200-tallet, og som indeholder en stor mængde opbyggelige betragninger og fortællinger. Fortællingen om Joleyda findes i 2. bog fol. XLVII i den udgave fra 1563, som jeg har kunnet benytte.⁴⁾

Stoffet til *fortællingen om Burgundofara* findes i Mabillon's *Acta Sanctorum II* s.110.⁵⁾ det udgør her den første del af *Vita Sancti Eustasii*. Den samme tekst - dog med en del afgivende formuleringer - findes trykt i *Scriptores rerum merovingicarum* t.IV s.119 ff., her indbygget i et St. Columban-vita.⁶⁾ I ASS findes denne del af biskop Eustasius-vitaet under 29.marts.

Indholdet i den lille fortælling om Joleyda er følgende: Joleyda var datter af greven af Vienna i Bourgogne. Da hun en dag hørte dominikanermunken Valtherus prædike om de åndelige goder ved det jomfruelige liv, blev hun så betaget deraf, at hun besluttede aldrig at binde sig til nogen mand anden end Jesus Kristus; det kundgjorde hun *openbarlika* for sin moder, der blev meget bedrøvet på slægtens vegne. Datteren blev dog ved sit; men moderen planlagde sammen med højststående venner og frænder at træffe alle de ydre foranstaltninger til en bryllupsfest - så ville den rette og mægtige brudgom nok indfinde sig.

Da datteren imidlertid fik nys om moderens planer, traf hun sine egne hemmelige forholdsregler. Hun aftalte nemlig med abbedissen i St. Bernhard-ordebens kloster Mariendal, at hun på en fastsat dag skulle komme til klostret med sin moder og sine søstre, og hun lod abbedissen vide, hvad hendes egentlige hensigt var.

Da dagen var inde, og de var ankommet til klostret, skyndte datteren sig bort fra moderen og mødte som aftalt abbedissen og alle søstrene i kapitel-salen. Her blev hun iført ordenens klædedragt, og hun aflagde sine løfter *fulkomlika oc laghlika, wtan förordh ællar swekful hielparædhe*. Men så blev udviklingen dramatisk: mens datterne isternte responsoriets, og alle søstrene faldt ind, kom moderen ind i kirken. Da hun blev klar over, hvad der var foregået, faldt hun til jorden, halvt død af sorg. Hun kom sig dog hurtigt og faldt så over datteren; 'som en grum løve rev og sled hun i hende, og hun gav hende lussinger som et sanseløst menneske'. Sagen endte med, at hun fik

datteren anbragt hjemme på slottet i en art fangenskab; men jomfruen satte sit håb til Gud og blev ved at holde reglerne, så godt det lod sig gøre, og ordnede sine måltider, sin søvn *oc all annor stykke* efter forskrifterne for jomfrueligt liv. Moderen gjorde sit bedste for at påvirke hende, men datteren blev urokkelig ved sit forehavende. Efter tre års forløb vovede forældrene da ikke længere at tvinge hende på grund af frygten for Guds straf, og derefter levede hun resten af sit liv i klostret, hvor hun øvede alskens dyder i ord og germinger i mange år.

Det er ikke let at finde biografiske oplysninger om jomfru Joleyda uden for selve fortællingen. Geografisk er hun oprindelig knyttet til det burgundiske Vienna. Et væsentligt teknstligt nedslag - forøvrigt med visse tilpasninger af stednavne - blev som omtalt Thomas Brabantius' værk. Thomas havde sin skolegang i Luik i begyndelsen af 1200-tallet og kom 1232 ind i den unge dominikanerorden i Leuven.

Anderledes forholder det sig med jomfruen Phara. Det er efter al sandsynlighed en historisk kendsgerning, at hun døde 657 i klostret Brige, senere benævnt Evoy eller Faramoutiers. Om abbed Columban vides det, at han ca. 610 - fordrevet fra Luxeuil - besøgte Pharas fødeby. I Bedas kirkehistorie fra begyndelsen af 700-tallet omtales jomfruen Fara i Liber III, cap.8 i forbindelse med nogle engelske jomfruers ophold i klostret i Brige.⁷⁾ Beretninger om Phara i forbindelse med Eustasius og Columban findes i hss. fra 900-tallet og fra 1100-tallet.⁸⁾

Vi har således efter al sandsynlighed her at gøre med én fortælling med svagt historisk underlag, og én der er sikkere fundet i det dokumenterbare. Imidlertid er det en kendsgerning, at de har ensartet handlingsforløb og fælles institutionshistorisk baggrund; og begge er de blevet en del af Vadstenaklostrets litterære ejendom - nøjagtigt hvordan har jeg ingen mulighed for at gøre rede for her.

Indholdet af den gammelsvenske Phara-fortælling er dette: Ligesom Joleyda var Phara datter af højstående forældre, men i dette tilfælde var det faderen, der repræsenterede familiens modstand mod datterens jomfruelige liv. Han fik en dag besøg af biskop Eustasius, discipel af den irske munk Columban der - da Phara endnu var barn - havde indviet hende som jomfru. Pigen havde da næsten grædt sig blind af sorg over faderens planer om at bortgifte hende. I en samtale under fire øjne med Eustasius betroede hun ham sit ønske om at bære nonneklædning, og ved biskoppens håndspålæggelse blev hendes øjne atter raske. Denne helbredelse benyttede faderen imidlertid som anledning til

at foranstalte bryllupsfest, og i sin nød flygtede Phara til en kirke, hvor hun lagde sig i bøn foran alteret. Forgæves sendte faderen tjenere ud for at dræbe hende, og enden på sagen blev, at han holdt hende fængslet i hjemmet, indtil hun kunne blive bortgiftet. - Kort efter kom biskop Eustasius imidlertid atter til stedet efter at have været til forhandlinger hos kong Lothar; han straffede nu faderen hårdt for hans strenghed og sagde, at han havde handlet ulovligt mod sin datter ved at ville true og tvinge hende til at bryde det jomfruløfte, som hun havde givet Gud den almægtige. Phara blev da atter givet fri, og stiftets biskop iklædte hende kyskhedsdragten og indsatte hende i det nærmeste kloster, hvor hun tjente Gud indtil sin død.

Det er ikke vanskeligt at se, at aktørerne i disse to fortællinger repræsenterer andet og mere end individuelle skæbner - og at såvel konflikten som dens opløsning i begge tilfælde følger samme mønster. Hovedpersonen er i begge tilfælde jomfruen; hun er den unge pige, der bor i forældrehjemmet, men som har valgt et tilhørsforhold til *den stand inden for kirken*, der benævnes *virgines, virgines sacrae, virgines Deo datae, ancillae Christi*, evt. *sponsae Christi* el.a. Det er det frivilligt aflagt løfte om jomfruelighed, der er det konstituerende element for jomfrustanden. Derfor giver begge fortællingerne også tidligt meddelelse herom. Joleyda fortalte det ikke som en hemmelighed, men netop *openbarlika* til sin moder, at hun havde besluttet at leve i hjemmet efter de forskrifter om asketisk levevis, der gjaldt for jomfruerne. Og om Phara fortælles det, at hun allerede som helt ung havde aflagt et jomfruelighedsłøfte til abbed Columban. Der er altså i begge tilfælde tale om unge piger, der lever i forældrehjemmet, og som dér vil overholde de regler, der gælder for den kristne jomfrustand.

I den situation møder de modstand fra *familien*. Joleydas moder straffede i første omgang pige, fordi hun ville *the smælikhet göra sinne ædhle slækt*, og hun gik egensindigt i gang med at *til redha ørleken brölops kost* - det var jo traditionelt måltidet og festen, der beseglede den pagt, som i forvejen var indgået mellem brudens forældre og brudgommen. Pharas fader lod datterens klager over forurettelsen gå hen over hovedet på sig og anså det for det eneste rimelige, at datteren blev bortgiftet *æpther min* (d.v.s.: hans) *wilia, at iak matte aff tik wnffa likamlika frögðh oc glædhí*; han tænker på slægtens fortsættelse.

Den tredje part i sagen er *kirken*. Joleydas moder tørnede sammen med abbedissen i *klosterkirken*; Pharas fader blev sat under pres af biskop Eus-

tasius under deres samtaler i hjemmet. Begge pigerne søgte tilflugt hos kirkens folk, da modstanden fra hjemmet blev for stærk.

I Joleyda-fortællingen skabes et dramatisk højdepunkt ved, at parterne - moder og datter - mødes på klosterkirken grund netop i det øjeblik, hvor den højtidelige indvielse eller konsekration af jomfruen har fundet sted. Moder såvel som datter vidste, at det løfte aldrig kunne tages tilbage; læseren må også vide det for at kunne forstå moderens afmægtige rasen og hendes fortvivlede trods mod datteren.

I Phara-fortællingen er det dramatiske sammenstød mellem parterne - faderen, repræsenteret ved to tjenere, og datteren - også henlagt til kirkerummet. Selve konsekurationsakten indgår ikke i sceneriet, men Pharas modige ord til tjenerne om, at hun hellere ville lide døden end fornægte sin jomfruelighed og dermed sin brudgom Jesus Kristus virker som et ekko af det jomfruløfte, hun engang havde aflagt til abbed Columban.

Under den langtrukne strid i Joleyda-fortællingen er klosterinstitutionen og kirkens autoritet jomfruens støtte, men konflikten opløses uden egentlig indgriben udefra. De tre år, der forløber efter den dramatiske episode i klosterkirken, er som en prøvetid for begge parter; men det er jomfruens fastholden ved den asketiske leveform også inden for hjemmets vægge, der til slut skaffer hende det, som hun attråede, nemlig at leve sit jomfruliv uden indskrænkninger og uden hensyn til familiens krav og ære.

Phara-fortællingens konflikt er endeligt opløst, da den stedlige biskop har foretaget den endegyldige formelle jomfruindvielse og sikret optagelsen i klostret.

I fortællingen om Phara inddrages desuden *kongen* som en indflydelsesrig instans. Det er kong Lothar II (613-629), der gennem biskop Eustasius påvirker faderens beslutning. Her er fortællingen på historisk grund, for i 615 ophøjede netop Lothar II de bestemmelser til statslov, der gik ud på, at ingen måtte tage en indviet jomfru til ægte. Skete det alligevel, skulle parterne skilles, forvises og - hvad der nok i fortællingens situation ikke var mindst vigtigt - deres ejendom skulle tilfalde kongen.

Mindre i overensstemmelse med de historiske kendsgerninger er fortællingen imidlertid i sin skildring af den afsluttende situation; her berøres nemlig ikke - som i de fleste latinske kilder - at Phara vitterligt, takket være familiens midler, blev grundlægger af og den første abbedisse i klostret Brige eller Evoriacum, siden Faremoutiers, i bispedømmet Meaux.

Som fortællingerne foreligger i Vadstenahåndskriftet, viser de parallelle bevægelser i handlingsforløbet: jomfruen føres fra en tilværelse som indviet, men boende 'i verden', dvs hjemme, til et jomfruliv, der er skærmet af klostermure.

'Læser, det er møjen værd at erfare, hvis lemmer der hviler her i martyrgraven: det er Manlia Daedalia, en gudindviet jomfru af høj herkomst, rig på gods og en moder for de fattige. Skønt hun levede i verden, var hun som afdød for sine jordiske venner og elskede kun den vej, der fører til himlen. Da hun var 60 år, styrede hun sine skridt mod himlen, til Kristus. Denne gravskrift, søster, har din broder og arving Theodorus sat over dig, for at fremtidige århundreder skal kunne læse den.'⁹⁾

Denne gravskrift fra det fjerde årh. samler de træk, der siden oldkirkens dage var karakteristisk for et asketisk kristent liv, et liv i virginitet. Både mænd og kvinder kunne leve som *virgo*; men i takt med en stigende formalisering af virginitetens sociale adfærdsformer blev jomfrustanden en kvinde-institution inden for kirken. Kirkefædre som bl.a. Tertullian, Ambrosius og Augustin spillede en afgørende rolle under udformingen af liturgi og leveregler for denne gruppe af kristne. På samme måde som ægteskabet eller matrimoniet definerede de gifte kvinders sociale og juridiske situation, blev tilhørsforholdet til kirkens jomfrustand bestemmende for disse ugifte kristne kvinders sociale og intellektuelle muligheder.

Fra begyndelsen af denne asketisk betonede bevægelse træffer man på fremtrædende og initiativrige kvinder, meget ofte af en familie, der også rummede en af kirkens indflydelsesrige mænd. I denne forbindelse samler interessen sig da mere om Marcellina¹⁰⁾ end om Ambrosius, mere om Perpetua¹¹⁾ end om Augustin, mere om Macrina¹²⁾ end om Gregor af Nyssa o.s.v.

Kirken tog imidlertid tidligt den førende rolle i bevægelsen ved at stå bag oprettelsen af de jomfru-hjem eller *custodia virginum*, der omtales i tidlige koncilakakter.

Men ikke alle *virgines* fandt optagelse i et kloster; mange efterlevede deres jomfruløfte 'i verden'. I sin bog *Das Institut der Gottgeweihten Jungfrauen. Sein Fortleben im Mittelalter* (1917) redegør Iniga Feusi for de gudindviedes vilkår og eksistensformer i Romeriget, hos germanerne under folkevandrings-tiden samt i Frankerriget til og med institutionens formelle ophævelse i 829.

Det frivilligt aflagte løfte om livsvarig virginitet var nøglen til jomfru-institutionen. Det var overvejende i områder, hvor den romerske kultur havde

fundet fodfæste, at institutionen slog rod, således som det fremgår af gravskrifter, koncilbeslutninger og siden kapitularier. I store dele af Tyskland stilede derimod al missionsvirksomhed mod oprettelsen af klostre.

Løftet omfattede ikke et liv i fattigdom; da mange af jomfruerne var af velstillet familie, kunne de således udføre en betydelig social indsats blandt folk, der led nød. I 600-tallet var de gudindviede jomfruer hos vestgoterne og i Burgund arvemæssigt ligeberettigede med en eventuel broder. Ejendoms- og arvereglerne var dog stadig til debat, og lokalt blev de forskelligt udformede, fordi den enkelte biskop ofte havde en betydelig indflydelse i sagen. Som hovedregel kan man fastholde, at jo mere klosterbunden - set i modsætning til et jomfru-liv 'i verden' - en kvinde var, desto mere indskrænket var hendes ejendomsret. Omvendt var hendes mandlige formynderes juridiske magt over hende større, når hun levede sit jomfru-liv uden for klostrets mure, end når hun helt tilhørte en klosterorganisation.

Et hovedproblem for standen var, at kirken som institution p.d.e.s. nok beskyttede den enkelte jomfru - der var strenge straffe for at forgrive sig på eller bortgifte en gudindviet - men at den p.d.a.s. var på vagt over for, at disse relativt frie kvinder ikke trængte ind på de kirkelige embeders område. Op mod år 500 fastslog pave Gelasius officielt, at kvinder ikke måtte gjøre tjeneste ved alteret: "En sådan uting vil ikke mere blive tålt."¹³⁾ Bag Gelasius' formulering synes der i sig selv at ligge et lille stykke kvinde- og kirkehistorie. I den sidste halvdel af 700-tallet blev der under Karl d. Store tilvejebragt en tæt forbindelse i retslivet mellem kirken og kongemagten. Disse enhedsbestræbelser fik også betydning for de fritlevende gudindviede jomfruer, ofte forsvrigt unge enker, for denne sociale formation nød ikke kongemagtens bevågenhed. I 829 besluttede Pariser-synoden for hele Frankerriket, at disse kvinder enten skulle gifte sig eller gå i kloster. Det frie sanktimonialums dage var talte, og det blev bl.a. beginernes sag at tage den jomfruelige leveform op igen. Den blev aldrig mere helhjertet kirkens sag; men en mand som Thomas af Cantimpré har i 1200-tallet været fortrolig med kvinder fra disse kredse. Måske er det kirkens forsøg i 1400-tallet på at stoppe beginernes form for frit sanktomialium, der har gjort Niels Ragvaldi og andre i Vadstenaklostret opmærksomme på jomfru-standens traditioner.

I det foregående er jomfru-standen blevet skildret som en konkret social-religiøs formation i kirkens periferi. Ønsket om et liv uden for ægteskabets sociale rammer og aflæggelsen af jomfru-løftet var det igangsstødende moment. Biskoppens indvielse af jomfruen var det liturgiske højdepunkt, og det blev

tidligt bestemt, at konsekration kun kunne finde sted i forbindelse med de store højtider. Fra jomfru-institutionens og den tilhørende liturgis historie kan der kastes lys på den historiske udvikling af genren jomfru-fortælling, og man kan tillige få føeling med dens funktion og dens publikum.

Den ældste jomfru-fortælling var fortællingen om Thekla, skabt i al fald før år 198. I denne historie er der nok tale om en beslutning hos den unge pige, men der nævnes ikke noget om, at et løfte blir aflagt, endsige da om et tilhørsforhold til en gruppe eller stand af kristne kvinder.

Går vi til en lidt senere fortælling som den om Lucia, der har det tredje århundredes kristenfølgelser som historisk forudsætning, og som formodentlig er blevet til et par århundreder senere end Thekla-fortællingen, er der her tydeligt tale om en gudindviet jomfru, der lever sit liv i hjemmet og bruger sine penge på socialt hjälpearbejde. Ægtemanden oprører kun, for at fortællingen kan få sin konflikt igang.

Lucia-skikkelsen dukker op igen i fortællingen om Otilia; hun døde som abbedisse ca. 720, på den 13. dec., i det kloster i Vogeserne, som hun selv havde oprettet. Linköping-legendariet fortæller således om Otilias død: Hun havde påbudt alle søstrene at gå til Jomfru Marias bedehus for at læse psalteret, *huilkit the giordho, Oc mædhan thetta ændadhes tha doo hon allena, at enghen nær hænne war*. Da søstrene kom tilbage og så deres åndelige moder død, blev de forskrækede og bad så kraftigt, at hun efter vakte til live. Hun sagde da til dem: *Hwi oroadhen i mik oc kwal giordhen, thy iak war Lucie iomftru tilfögdh, i the glædhi ther aldrigh opp foor j mænnisko hiærtia*. Søstrene svarede, at de ikke havde villet, at hun skulle dø uden at få nadveren. *Hon tedhe (viste) them kalken ther gudz likame oc blodh war wti, som gudh hænne siælfuir giffuit haffde, huilken kalk the aldrigh förra seet haffdhō ...*

Man ser her tydeligt Otilia som den marginalt placerede person i kirkeinstitutionen, og Lucia som hendes historiske forbillede.

Agnes-fortællingen er formodentlig ligesom Lucia-fortællingen fra kirkens tidlige etableringstid. Agnes-kulten er knyttet til en af Roms store kirker fra tidlig kristen tid. Og i Agnes-figurens mund er lagt alle de formuleringer af jomfruens ægeskabslignende forhold til Kristus, som indgik - og forøvrigt stadig indgår¹⁴⁾ - i konsekralionsliturgien.¹⁵⁾

Hvis vi sluttelig inddrager fortællingerne om Joleyda og om Phara, som begge formentlig er mellem tre og fire hundrede år yngre end Agnes-fortællingen, så er det i det foregående påvist, hvorledes løfteaflæggelsen og den

biskoppelige indvielse figurerer som centrale episke elementer, og hvorledes klosterinstitutionen i fortællingerne er rykket ind som en brik i billedet af jomfruens liv.

De jomfru-fortællinger, der er omtalt i det foregående, forelå alle oversat til et nordisk sprog før ca. 1500; men de blev aldrig redigeret efter noget kronologisk princip i håndskrifterne. Det forhold må ses i sammenhæng med spørgsmålet om fortællingernes funktion. Når man sammenligner den gammelsvenske Phara-fortælling med det kildestof, den bygger på, falder det i øjnene, at konkrete historiske og geografiske detaljer er udeladt i fortællingen, mens f.eks. slægts- og stednavne nøje angives i kilderne. Redigeringen (om den har fundet sted i forbindelse med oversættelsen eller allerede forelå i et forlæg, skal jeg her lade være usagt) har også udeladt omtalen af Pharas klosterbyggeri. Til gengæld er der i fortællingen fokuseret kraftigt på jomfruens religiøse liv, og der er indført spændingsskabende og underholdende elementer.

Jomfru-fortællinger som dem om Phara og om Joleyda har da ikke primært deres interesse som historisk kildestof; men de illustrerer den identitetsbekræftelse, asketisk sindede unge kvinder kunne hente i dem; og Niels Ragvaldis oversættelser viser, at de blev brugt. Desuden giver historiernes konfliktstof og persongalleri et fingerpeg om, at også kredse uden for kirke og klostre kan have lagt øre til en jomfru-fortælling.

Forkortelse

ASS = Bollandisternes udgave af *Acta Sanctorum* jan.-okt.incl.

NOTER

1. For indholdsangivelse af Link.70.b se: *Linköpings Bibliotheks Handlingar. Första Delen*. Linköping 1793, pp. 39-44.
2. Om N.R. som oversætter af disse fortællinger se: Arne Bengtson: Nils Ragvaldi ... i *Lundastudier i Nordisk Språkvetenskap* 4, Lund 1947.
3. *Diarium Wazstenense ab anno 1344 ad annum 1545. Scriptores Rerum Svecicarum medii aevi*, ed. E.M. Fant.
4. Den første trykte udgave af *Bonum universalis de Apibus* er fra 1472, den sjette og sidste fra 1627, iflg. W.A. van der Vet: *Het Biënboec van Thomas van Cantimpré*, 's-Gravenhage 1902, p. 69.
5. Mabillon, Jean: *Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti*. Venetiis MDCCXXX-III.

6. *Scriptores rerum merovingicarum. Passiones vitaeque sanctorum aevi merovingici.* Ed. Br. Krusch. Hannoverae et Lipsiae 1902.
7. *Venerabilis Baedae Opera Historica*, ed. Carolus Plummer 1-2. Oxonii, MDCCCXCVI.
8. I *Catalogus codicorum hagiographicorum bibliothecæ regiæ Bruxellensis t.I* (1886) nævnes flg.: Cod.98-100, fol.223v-227r (sec.XII); og Cod.8518-20 (sec.X). Cod.8518-20 er iflg. *Scriptores rerum merovingicarum IV*, 37 nu i *Musei Bollandianorum i Antwerpen* (ms. 86). Fol.43-58 angives at indeholde et *Vita Burgundofarae* (II.11-22).
9. Her citeret fra Feusi (1917) kap.I. Feusi henviser til indskriftsamlingen C.I.L.V. 2 nr.6240.
10. Marcellina var søster til Ambrosius. Hun blev under stor højtidelighed jomfruviet i Rom julen 353.
11. Perpetua var søster til Augustin. Hun var jomfru i Hippo i Nordafrika.
12. Macrina var søster til Gregor af Nyssa. Hun blev jomfruviet ca. 360.
13. Feusi (1917) s. 59.
14. *Ordo consecrationis virginum. Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP.VI promulgatum*. 1978.
15. I R. Metz: *La consécration des vierges dans l'Église Romaine* (Paris 1954) hævder forfatteren s. 221, at det romersk-germanske Pontificale fra ca. 950 havde hentet sine formuleringer fra Agnes-fortællingen. Det forekommer mig imidlertid usandsynligt; det må snarere være tilfældet, at Agnes' lange replik i fortællingens indledning er udført af en person med kendskab til et romersk konsekration-ritual under udformning.